

Esti Kornél és a beégés

Megjegyzések a műfajiság pragmatikai vonatkozásaihoz*

„egyetlen ember sincsen, aki elsőként beszélne,
elsőül törné meg a mindenség örök hallgatását”
(BAHTYIN 1988: 254)

1. Bevezetés. Ha a szövegtípus és a műfaj fogalmának, illetőleg a két fogalom viszonyának értelmezéséről folyó szakmai diskurzusba kívánunk belépni, a téma összetettségét szem előtt tartva, érdemes óvatosan és ugyanakkor kellő egyértelműséggel kijelölni a céljainkat.

E tanulmány nem a szövegtípus és a műfaj fogalmi viszonyát tematizálja. E tekintetben osztja KOCSÁNY PIROSKA álláspontját, amely szerint „a mindennapi nyelvhasználat szövegtípusai és az irodalmi műfajok egyformán kétarcú jelenségek, amennyiben egyfelől megragadhatók jelenvaló voltukban, struktúrájukban, sajátosságaikban, másfelől egyúttal mind létrejöttükben, mind a folyamatos használatban, elválaszthatatlanul történeti kategóriák is. [...] A szövegtípusok (Textsorte) besorolhatók az irodalmi műfajok mellé” (KOCSÁNY 2002: 59).¹ A szövegtípust és a műfajt tehát lényegüket tekintve azonos fogalmakként kezeli, és inkább utóbbi terminust részesíti előnyben, legyen szó akár mindennapi, akár irodalmi diskurzusokról (l. ehhez még SIMON 2017).

A tanulmány ugyanakkor némi távolságot is tart a műfajok szövegnyelvészeti, szövegtani kiindulópontú megközelítéseitől (l. azokhoz pl. KOCSÁNY 1989, 2002, 2006; TOLCSVAI NAGY 2001, 2006; valamint vö. SIMON 2017). A műfajiság vonatkozásában elsősorban a funkcionális kognitív pragmatika perspektíváját érvényesíti (l. összefoglalóan TÁTRAI 2011, 2017). Ezzel nem csak arra kíván rámutatni, hogy a funkcionális kognitív pragmatika szempontjai, illetve fogalmai jól hasznosíthatók a szövegtipológiai kutatásokban. MIHAIL BAHTYINNAK (1988) a beszédműfajokkal kapcsolatos koncepciójára reflektálva arra is fel kívánja hívni a figyelmet, hogy a műfaj lényegi fogalom lehet a pragmatikai kutatások számára is.

A tanulmány a műfajokat (szövegtípusokat) a kommunikációs igények adaptív kielégítését megcélzó konstruálás keretében (LANGACKER 2008: 55–89; TOLCSVAI NAGY 2013: 129–168), a típus és megvalósulás kölcsönviszonyára alapozva egyfelől diszkurzív kategóriákként, másfelől diszkurzív sémákként értelmezi. Az értelmezés adekvátsága mellett pedig két rövid esettanulmány tanulságaival érvel. Az egyikben

* A tanulmány az OTKA 100717 sz. (Funkcionális nyelvészeti kutatás) pályázat támogatásával készült. Köszönet illeti a tanulmány két lektorát, DOMONKOSI ÁGNESZT és SIMON GÁBORT a rendkívül alapos és hasznos véleményükért.

¹ A német *Textsorte* szövegtípusként történő azonosítása okoz némi terminológiai zavart, bizonytalanságot (vö. a *szövegfajta* terminussal), ám ennek sem a szisztematikus feltárását, sem az orvoslását nem tűzi ki célul a tanulmány.

Kosztolányi Esti Kornéljának, a másikon a Beégésem története című internetes topik narratíváinak a műfajtságát problematizálja. E vizsgálatok természetesen nem a regény, illetve a beégésről szóló történet műfajának átfogó bemutatására vállalkoznak. Csupán azt tűzik ki célul, hogy a műfajtság szempontjából lényeginek tartható, pragmatikai szempontból egyértelműen releváns aspektusokra hívják fel a figyelmet.

2. A funkcionális kognitív pragmatika perspektívája. A rendszert és a használatot egymás kölcsönös feltételezettségében szemlélő funkcionális kognitív nyelvészet a pragmatika egyik alapvető feladatáknak azt jelöli ki, hogy részletező leírását adja annak a társas megismerő tevékenységnek, amelyben az emberek nyelvi szimbólumokat, konstrukciókat alkalmaznak (l. részletesen TÁTRAI 2011, 2017). A funkcionális kognitív pragmatika tehát a nyelvhasználatot a kognitív és a szociokulturális feltételek kölcsönviszonya felől közelíti meg, azt nyelvi szimbólumokat alkalmazó, társas megismerő tevékenységként értelmezi, és a nyelvi megismerés társas, diszkurzív alapjainak lényegi szerepére hívja fel a figyelmet. Ebből következően többek között nemcsak azt emeli ki, hogy a jelentés fogalmi konstruálással jár együtt, hanem egyúttal azt is hangsúlyozza, hogy a konstruálás a mindenkori kommunikációs igények adaptív kielégítését célozza meg (l. CROFT 2009: 413–414; vö. még VERSCHUEREN 1999).

A funkcionális kognitív pragmatika – a fentiekől közel sem függetlenül – alapvető feladatának tartja továbbá, hogy a nyelvi szimbólumoknak, konstrukcióknak a jelentésképzésben betöltött szerepét diszkurzív, kontextuális megvalósulások felől mutassa be. A konstruálás ugyanis a típusok és a megvalósulások dinamikus viszonyrendszerét feltételezi (l. részletesen LANGACKER 2008: 55–89; TOLCSVAI NAGY 2013: 160–165). A pragmatika típus és megvalósulás kölcsönviszonyának fontosságára jellemzően az utóbbiból kiindulva mutat rá. Kérdésfeltevésének középpontjában a kontextusfüggő, dinamikus jelentésképzés összetett problémája áll, annak leírására vállalkozik. Mivel a nyelvi szimbólumok alkalmazásán alapuló jelentésképzést diskurzusok (szövegek)² keretében megvalósuló interszubjektív aktusként értelmezi, lényegi fogalomként kezeli magát a diskurzust (szöveget) is.

A funkcionális kognitív pragmatika nézőpontjából a diskurzusok olyan közös figyelmi jelenetek, amelyek résztvevői – a megnyilatkozó(k) és a befogadó(k) – a másik figyelmének nyelvi szimbólumokkal történő irányításával, illetve követésével konstruktívan hozzájárulnak a referenciális jelenetek (világbeli események, történések, állapotok) együttes feldolgozásához. A diskurzus tehát beszédfolyamatként nyer értelmezést, amelynek résztvevői egy közös figyelmi jelenet keretében nyelvi szimbólumok segítségével koherensen összekapcsolható jelentéseket alakítanak ki együttesen, és ezzel megosztják a világgal kapcsolatos tapasztalataikat, összehangolják a közös cselekvéseiket, továbbá a személyközi kapcsolataikat is bonyolítják (l. TÁTRAI 2011: 29–35, 2017; vö. még TOMASELLO 2002; valamint SIMON 2014: 93–109). A diskurzusok ugyanakkor nem csupán a grammatikai

² A tanulmány – a gondolatmenet egyszerűbb követhetősége érdekében – a diskurzus és a szöveg fogalmát, ahogy ebből kifolyólag a diskurzustípus és a szövegtípus fogalmát is, szinonimaként kezeli (vö. TOLCSVAI NAGY 2001; ettől eltérő terminushasználatra, a szöveg fogalmának szűkebb értelmezésére l. TÁTRAI 2011).

konstrukciók típusainak a megvalósulásaihoz adnak közeget. A diskurzusok maguk is típusok megvalósulásai, illetve típusok kialakulásának kezdeményezői. Mindez pedig a műfajiság pragmatikai relevanciájára irányítja a figyelmet.

3. A beszédműfajok bahtyini koncepciójának perspektivikussága. A fentiekből nyilvánvaló, hogy a diskurzusok és a diskurzustípusok (műfajok) viszonyának leírásában is jól kiaknázható a típus és megvalósulás dinamikus kölcsönviszonya. MIHAIL BAHTYIN klasszikus, 1953-ban közismertté vált tanulmányában mindez a következőképpen kap megfogalmazást: „A beszélő mindenekelőtt meghatározott beszédműfaj kiválasztásával valósítja meg szándékait. E kiválasztás során az adott beszédközeg sajátosságai, a tárgyi-értelmi (tematikus) elgondolások, a konkrét beszédhelyzet, a benne részt vevő személyek összetétele stb. játszzák a meghatározó szerepet. A továbbiakban a beszélő szándéka, valamennyi egyéni és szubjektív elemével együtt, a választott műfajhoz idomul és alkalmazkodik” (BAHTYIN 1988: 261). A bahtyini teória tehát azokkal a szövegtípológiai koncepciókkal rokonítható, amelyek a beszélőközösségek által intuitív módon számon tartott és működtetett szövegtípusokkal mint a nyelvi tevékenység természetes, reális kategóriáival számolnak (l. erre KOCSÁNY 1989, 2002: 52–56). A bahtyini teória így a szövegtípusok normatív, azaz normarendszerként történő megközelítését (l. erről TOLCSVAI NAGY 2001: 331–338) valósítja meg azzal, hogy a szövegtípusokat egyfelől tudásként, másfelől készítő erőként értelmezi az adott közösségekben folyó társas jelentésképzésekben. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy a beszédműfajok ismerete determinálná a diskurzusok megvalósulását. Egyfelől a típusok kialakítását az egymáshoz hasonlóként felismert konkrét diszkurzív megvalósulások kezdeményezik. Másfelől a konkrét megvalósulások azzal, hogy jóváhagyják, vagy éppen azzal, hogy nem, illetve nem teljesen hagyják jóvá a típust, vissza is hatnak rá. Előbbi esetben megerősítik, utóbbi esetben pedig módosítanak rajta. A beszédműfajok bahtyini koncepcióját tehát a funkcionális kognitív megközelítésekkel rokonítja, hogy – bár annak részletező bemutatását nem adja – típus és megvalósulás dinamikus kölcsönviszonyát tételezi.

A bahtyini koncepciónak azonban vannak olyan további jellemzői is, amelyek ugyancsak izgalmasak a szövegtípusokat természetes diszkurzív kategóriaként, illetve sémaként értelmező felfogások számára. BAHTYIN elképzelésének következetesen funkcionális jellegét mutatja, hogy a beszédműfajoknak (tipikus megnyilatkozásoknak) hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonít a nyelv működésében, mint a nyelvi formáknak (tipikus grammatikai konstrukcióknak): „A nyelvi formák és a megnyilatkozások tipikus formái, azaz a beszédműfajok együttesen és elválaszthatatlanul épülnek be tudatunkba és nyelvhasználatunkba. A beütdes megtanulása nem más, mint a megnyilatkozások felépítésének elsajátítása (ugyanis megnyilatkozásokban, nem pedig mondatokban vagy szavakban beszélünk)” (BAHTYIN 1988: 261). Az idézett részből az is kitűnik, hogy BAHTYIN a beszédműfaj fogalmát nem közvetlenül a diskurzusokra (szövegekre), hanem a megnyilatkozásokra (az egy beszélőhöz köthető folyamatos közlésekre) vonatkoztatja. Így például a beszédműfajról nem a mindennapi társalgás, hanem annak replikái (fordulói) kapcsán beszél. A funkcionális kognitív pragmatika fogalmi keretében ezt úgy

fogalmazhatjuk újra, hogy a műfajiságot nem annyira a diskurzusokkal mint közös figyelmi jelenetekkel, hanem inkább az azok keretében zajló megnyilatkozásokkal mint figyelemirányítási eseményekkel összefüggésben tárgyalja (l. ehhez TÁTRAI 2011: 68–74, 2017; vö. még VERSCHUEREN 1999: 113–146). Ez szintén a bahtyini koncepció eredendően funkcionális jellegét mutatja azáltal, hogy a nyelvet a nyelvi tevékenységet folytató emberek (azaz beszélők) kiindulópontjából kívánja leírni.

A bahtyini teória mindamelllett a több és az egy megnyilatkozásból álló diskurzusok következetes megkülönböztetésével a protoszövegek (protodiskurzusok) szisztematikus pragmatikai leírásának is alapjául szolgál (vö. TOLCSVAI NAGY 2008). A több megnyilatkozást tartalmazó, ún. dialogikus diskurzusok és az egy megnyilatkozásból álló ún. monologikus diskurzusok – további jellegadó tulajdonságokkal (szóbeliség/írásbeliség, közvetlenség/közvetettség, spontaneitás/tervezettség, műfaji kodifikátlanság/kodifikáltság) jellemezhető – protodiskurzusokként funkcionálnak (l. TÁTRAI 2011: 74–80). Előbbire a mindennapi beszélgetések, utóbbira az irodalmi (szépirodalmi, tudományos, hivatalos, publicisztikai) szövegek szolgáltatnak prototipikus példákat. A bahtyini teória szerint mindazonáltal a befogadóra történő beállítódás, az így értett „dialogicitás” a megnyilatkozás jellegadó ismérve, legyen szó akár egy társalgás egy fordulójáról, akár egy regényről. Ennélfogva az egy megnyilatkozásból álló irodalmi szövegek is a megértés válaszára számítanak a másik résztvevő(k)től, azaz feltételezik a közös figyelem működését.

A megnyilatkozás fogalmára alapozó bahtyini koncepciónak további fontos hozadéka a nyelvi érintkezés feltételei között közvetlenül kialakuló elsődleges (egyszerű) beszédműfajok, valamint az azokat magukba gyűjtő, feldolgozó, átalakító másodlagos (összetett) beszédműfajok megkülönböztetése: „Az irodalmi műfajok döntő többsége másodlagos, összetett műfaj, amelynek alkotóelemei a legkülönfélébb elsődleges műfajok (dialógusreplikák, köznapi elbeszélések, levelek, naplók, jegyzőkönyvek stb.) transzformációi” (BAHTYIN 1988: 278, l. még 247–248). A beszédműfajok koncepciója tehát kiterjed az irodalmi műfajok mellett a mindennapiakra is. Az elsődleges beszédműfajok fontosságának elismerése azonban nem jelenti azok primátusát a magyarázatban. Az elsődleges beszédműfajok ugyan a másodlagos beszédműfajok alapjául szolgálnak, ám sajátosságaik nem vezethetők le egyszerűen azokból, azokhoz képest ugyanis emergens, új minőségként funkcionálnak.

4. A műfajok mint diszkurzív kategóriák és mint diszkurzív sémák. A funkcionális kognitív nyelvészet felfogása szerint a konstruálásban a megvalósulásokkal kölcsönviszonyt fenntartó típusok kategóriákként, illetve sémákként írhatók le. A fizikai világ testi megtapasztalásában gyökerező, abból kibontakozó sematizáció és kategorizáció – mint absztrakción alapuló, alapvető jelentőségű reprezentációs eljárások – általánosságban is kulcsszerepet játszik a nyelvi tevékenységgel együtt zajló dinamikus jelentésképzés interszubjektív folyamatában (l. ehhez TÁTRAI 2011: 25–29, 2017).³ A sémák és kategóriák ekkor a diskurzus résztvevőinek közös tudásaként aktiválódnak. Így a diskurzustípusokat, műfajokat sem cél-

³ A kategorizációnak itt a szűkebb, prototípuselvre alapozó értelmezése jelenik meg. Mindamelllett létezik a kategorizációnak olyan tágabb értelmezése is, amely különbséget tesz a prototípuselvű és a sémaalapú kategorizáció között (l. TAYLOR 1995; vö. még SIMON 2014: 131–144).

szerű zárt kategóriákként értelmezni, hanem sokkal inkább nyitott, prototípuselvű elvárási rendszerekként, amelyeknek szintén vannak prototipikusabb és kevésbé prototipikus példányai (l. erre TOLCSVAI NAGY 2001: 331–338, 2006: 70–75). A műfajok (diskurzustípusok) ugyanakkor nemcsak prototípuselvű kategóriákként értelmezhetők, hanem emellett sémákként is. Olyan diszkurzív sémákként, amelyek létrejöttét konkrét diskurzusok feldolgozásai idézik elő, és amelyek aktiválását konkrét diskurzusok feldolgozásai követelik meg. A műfajok – mint a sémák általában (l. ehhez LANGACKER 1987: 130; TOLCSVAI NAGY 2013: 151–169) – úgy jönnek létre, hogy az megtapasztalt aktuális diskurzusok szerkezeti különbségeitől eltekintünk, és csak a közös pontokat hagyjuk meg, illetve azokat magasabb absztrakciós szinten fogalmazzuk újra. Ennek következtében a műfajok, mint a sémák általában, sokkal kevésbé részletesek, illetve részletezettek, mint azok a konkrét tapasztalatok, amelyek előidéztek őket. Továbbá a műfajok mint sémák együtt előforduló jellemzőket tartalmazó egészes struktúrák: ha egy részletüket felidézzük, aktiválódik az egész séma. A diszkurzív sémaként értett műfajok ennél fogva olyan generikus struktúrák, amelyek a régi tapasztalatok alapján az új információk feldolgozását segítik (a műfajok sémaként történő értelmezésére l. még SIMON 2017: 159–163).

A fentebb mondottak alkalmazhatósága mellett két rövid esettanulmány tanulságaival érvelek. Egyfelől egy klasszikus narratív irodalmi műfajt – egy jellegzetes másodlagos beszédműfajt (BAHTYIN 1988: 247) –, a regényt mutatom be nyitott, prototípuselvű diszkurzív kategóriaként. Mégpedig olyan módon, hogy Kosztolányi Dezső Esti Kornél című, 1933-ban megjelent könyvének regényként való értelmezése mellett hozok érveket a mű paratextusainak mint kontextualizációs utasításoknak a vizsgálatán keresztül (l. TÁTRAI 2004). Másfelől a Beégésem története című internetes topik 200 hozzászólásának kvalitatív vizsgálatával a beégésről szóló történetnek mint mindennapi társalgási műfajnak az internetes topik keretében megjelenő narratív sémáját, illetve sémáit teszem reflexió tárgyává (l. LACZKÓ–TÁTRAI 2017). Ahogy erről már szó esett, a vizsgálatok nem arra vállalkoznak, hogy a regény, illetve a beégésről szóló történet vagy az azokból építkező internetes topik műfaját átfogó módon bemutassák, illetőleg kimerítően leírják. A rövid esettanulmányok csupán azt a célt tűzik maguk elé, hogy a műfajiság szempontjából lényeginek tartható, pragmatikai szempontból egyértelműen releváns aspektusokra, illetve az adott aspektusok vizsgálatából adódó egyes elméleti, illetőleg módszertani következményekre felhívják a figyelmet.

4.1. Az Esti Kornél mint nem prototipikus regény. Ha a műfajokra és köztük a regényre úgy tekintünk mint a nyelvi tevékenység során létrejövő, illetve működő diszkurzív kategóriákra, akkor az adott műfajhoz tartozás, illetve műfajba sorolás a tipikalitás, illetve a fokozatosság kérdéseként jelenik meg. A műfajok ebből a kiindulópontból ugyanis nyitott, prototípuselvű elvárásrendszerekként nyernek értelmet és értelmezést (vö. TOLCSVAI NAGY 2001: 335–336). A mai olvasók számára a prototipikus regények leginkább a 19. századi realista regények, illetve az azok sémáját követő regények (például ifjúsági regények vagy ponyvaregények). A regénnyel kapcsolatos elvárásainkat ugyanis manapság is az jellemzi, hogy viszonyító rendszerünk centrumában azok a regények állnak, amelyek idő- és tér-

szemlélete a folytonosságra épül, az események egységes és összefüggő ok-okozati láncot alkotnak, és az eseményekről általában megtörténésük sorrendjében tudósítanak (vö. pl. BEZECZKY 2003: 189–90). Az Esti Kornél kapcsán tehát nem az a kérdés, hogy tekinthető-e prototipikus regénynek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a mű egyes fejezetei között nem beszélhetünk szoros temporális és kauzális kapcsolatról. A kérdés inkább úgy vetődik fel, hogy vajon akkor termékenyebb-e az értelmezésünk, ha az Esti Kornélt regényként, pontosabban a regénnyel kapcsolatos műfaji elvárásaink felől olvassuk, vagy akkor, ha egy másik műfaji kategóriához, a novellaciklushoz viszonyítjuk, és a művet csupán „novellafüzérnek” tartva, annak egyes fejezeteit önálló novellákként értelmezzük (vö. a műfajiság proaktív felfogásával, SIMON 2017: 147–150). Utóbbinak nagy hagyománya van a magyar olvasóközösség tagjai között. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy az avatott olvasók számára közhírt: Kosztolányi az 1920-as évek végétől kezdődően számos olyan – Esti Kornélról szóló – novellát jelentetett meg, amelyek szövegei később az Esti Kornél fejezeteiben kerültek új kontextusba. Továbbá 1936-ban megjelent a szintén Esti-történeteket tartalmazó Esti Kornél kalandjai. Amíg azonban az Esti Kornél kalandjai kielégíti a novellaciklussal kapcsolatos elvárásainkat (tematikusan összetartozó, de önálló címmel rendelkező, így az önálló szövegiség igényével fellépő novellákat tartalmaz), addig az Esti Kornél számozott fejezetekre történő osztása, illetve e fejezetek címei láttán a regényszerűség meghaladását (SZEGEDY-MASZÁK 2007) érdemes a regénnyel kapcsolatos elvárásokra reflektálva megtenni.

A műfaji elvárások érvényesítése, illetve az ahhoz való reflexív viszonyulás szempontjából érdemes számításba venni azokat a konvencionális megoldásokat, amelyek orientálják az olvasót az adott szöveg vagy szövegek műfaji besorolását illetően. Ilyen konvenciókként működnek az olyan paratextusok, mint a szerző neve, a cím, az alcímek, fejezetcímek, az előszók és utószók, tartalomjegyzékek, nem is beszélve a konkrét műfajmegjelölésekről (l. GENETTE 1996). Az Esti Kornél belső címlapján a szerző neve és a cím után azonban hiába keressük a *regény* vagy a *novellafüzér* paratextust. Ám a fejezetcímek mégiscsak műfajjelölő funkciót töltenek be. E paratextusokat ugyanis olyan kontextualizációs utasításokként (l. ehhez TÁTRAI 2017) értelmezhetjük, amelyek a pikareszk regény sémáját aktiválhatják, legalábbis azoknál, akik rendelkeznek az ezzel kapcsolatos, relevánsnak tűnő háttérismeretekkel. Már a számozott fejezetek is arról tanúskodnak, hogy a fejezetekben lévő narratívák egy nagyobb egész részei, így nem önállóan, hanem egy nagyobb egység keretében, annak részeként, egymással szoros dialogikus viszonyban értelmezhetők igazán adekvátan. Ám a regényként történő értelmezésben a fejezetcímekben található rövid tartalmi összefoglalások (pl. *Első fejezet, melyben az író bemutatja és leleplezi Esti Kornélt, e könyv egyetlen hőst*) ugyancsak döntő szerepet játszanak. Ilyen jellegű paratextusok találhatóak ugyanis például a Don Quijote, a Lazarillo de Tormes, a Gil Blas, a Tom Jones vagy a Candide című regényekben, amelyek mindannyian szorosan kötődnek a pikareszk regény hagyományához (és emellett ugyanúgy névcímük van, amely ugyancsak inkább a regényekre jellemző megoldás). E tanulmány – jellegénél fogva – nem vállalhatja fel az Esti Kornél egyéb pikareszk jellemzőinek a szisztematikus elemzését, a pikareszk regények kontextusában történő értelmezését és az abból adódó

következtetések levonását, csupán a regényként történő értelmezés relevanciája mellett érvel ennek a lehetőségnek a felvillantásával. Ez a lehetőség azért is izgalmas, mert a pikareszk regény hagyományához való reflexív viszonyulás nemcsak az Esti Kornélt, hanem – az Esti Kornél kalandjaihoz hasonlóan – a novellaciklus konvencióit követő Krúdy-művet, a Szindbád ifjúságát (1925) is jellemzi, amelyet egyébiránt maga Krúdy, de Kosztolányi is regényként említ némelykor (erről bővebben l. TÁTRAI 2004: 88–89). Továbbá érdemes megjegyezni azt is, hogy a pikareszk regény hagyományához való reflexív viszonyulás az ugyancsak kortárs Rejtő Jenő regényei kapcsán is felvethetőnek tűnik.

Az Esti Kornél nem prototipikus regényként való olvashatósága mellett azonban nem csak a fejezetcímekkel lehet érvelni. Az Első fejezetből kibontakozó kerettörténet ugyancsak olyan kontextualizációs utasításként értelmezhető, amely a regénnyel kapcsolatos elvárások érvényesítésének relevanciájára hívja fel a figyelmet (Kosztolányi 1936: 19–20):

(1) – Szóval útirajz lesz? – firtattam. – Vagy életrajz?

– Egyik sem.

– Regény?

– Isten ments. Minden regény így kezdődik: „Egy fiatalember ment a sötét utcán, feltűrt gallérral.” Aztán kiderül, hogy ez a feltűrt gallérú fiatalember a regényhős. Érdekcsigázás. Borzalmas.

– Hát mi lesz?

– Mind a három együtt. Útirajz, melyben elmesélem, hol szerettem volna utazni, regényes életrajz, melyben arról is számot adok, hogy a hős hány-szor halt meg álmában. Egyet azonban kikötök. Össze ne csirizeld holmi bárgyú mesével. Maradjon minden annak, ami költőhöz illik: töredéknek.

Ahogy az (1)-ből is látható, a kerettörténetben, amely lényegét tekintve a fiktív narratív szituációt objektíválja, a regény műfaji jellemzői is reflexió tárgyává válnak. Esti nem kíván regényt – legalábbis prototipikus regényt – írni, de a regény bizonyos műfaji jellemzőit – más műfajok (l. *útirajz*, *életrajz*), sőt más műnem (vö. *ami költőhöz illik: töredéknek*) bizonyos jellemzőivel keverve – mégiscsak kívánatosnak tartja. A kikötését pedig (*Össze ne csirizeld holmi bárgyú mesével*) végképp nehéz nem ironikusan értelmezni, hiszen az *Első fejezet, melyben az író bemutatja és leleplezi Esti Kornélt, e könyv egyetlen hőstét*, éppen az elkerülni vágyott tevékenységet valósítja meg. Általánosságban pedig az mondható, hogy az Esti Kornél, mint a regény egy nem prototipikus példánya, lehetőséget ad az olvasónak arra, hogy reflexió tárgyává tegye a regénnyel kapcsolatos elvárásait, és így a műfaji kategória megváltozását kezdeményezze, amelynek értelmében egy regény állhat akár „töredék”-ekből is.

4.2. A Beégésem története narratív sémái. Amíg a regény egy klasszikus irodalmi műfaj, addig a tematikus topik, amelynek a Beégésem története⁴ az egyik megvalósulása, egy internet közvetítette diskurzustípus (l. LACZKÓ–TÁTRAI 2015a, 2015b, 2017; az internet közvetítette diskurzusokról átfogóan l. pl. HERRING 2001;

⁴ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9017476&la=125481821> (2017. 08. 23.)

a vonatkozó újabb magyar kutatásokhoz l. még pl. DOMONKOSI 2012; HÁMORI 2012). Annyiban azonban hasonlít a regényre, hogy a bahtyini értelemben egyaránt másodlagos beszédműfajokként értelmezhetők, amelyek a „kulturális érintkezés magasabb szintjein [...] mintegy eljártsszák a beszédkapcsolatok elsődleges színterén élő legkülönbözőbb formákat” (BAHTYIN 1988: 278). Az Esti Kornél a kerettörténetet követően a címszereplő szóbeli történetmeséléseit ágyazza magába, az egyes fejezetek azokat idézik, néhol egyenes, néhol szabad függő módon (l. erről részletesen TÁTRAI 1997). A Beégésem története pedig – mint számítógép közvetítette tematikus topik – szintén egy elsődleges, társalgási narratív műfajt, a beégésről szóló mindennapi történetelbeszélést építi magába, az jellegadó alkotóelemeként jelenik meg. Ám amíg a regény egy – igaz, meglehetősen összetett – megnyilatkozásként értelmezhető, addig a tematikus topik olyan megnyilatkozásegyüttesként (TÁTRAI 2011: 69–74), amelyben az egyes hozzászólások önálló megnyilatkozásokként funkcionálnak.

- (2) Széleskörű tapasztalat, hogy személytelenül az ember sokkal könnyebben beszél számára kellemetlen dolgokról is, sokkal hajlamosabb az öniróniára. Nos, ez a témakör igazolhatja a fenti véleményt. Arra kérek ugyanis minden ide látogatót, osszátok meg a többiekkel éleetek legnagyobb leégéseinek történetét, amikor tényleg ott álltatok megszégyenülve, és mindenki rajtatok röhögött. Minél nagyobb az égés, annál jobb a sztori!

A (2)-ben a topikindító hozzászólás olvasható, az ezt követő hozzászólások beégésekről szóló történeteket mesélnek el, illetve esetenként azokra reflektálnak. A topik felvezetéseként a (2) egy, a hétköznapi társalgási színtereken nem is feltétlenül nevesített történettípust tesz reflektálttá, kifejtve az ehhez kapcsolódó leglényegesebbnek vélt elvárásokat. Annak empirikus vizsgálatához, hogy az elsődleges beszédműfajként értett társalgási műfaj sémája mennyiben és miképpen transzformálódik a másodlagos beszédműfajként értett internetes tematikus topikban (l. pl. a személyesség, illetve a személytelenség kérdését), a beégéstörténetek társalgásbeli megvalósulásainak korpuszalapú vizsgálatára lenne szükség. Ám beégésről szóló társalgási narratívákat tartalmazó korpusz jelenleg nem áll a rendelkezésünkre.

A LACZKÓ KRISZTINÁVAL közös kutatásunkban a tematikus topikba ágyazódó beégéstörténetek narratív sémáit is megvizsgáltuk (LACZKÓ–TÁTRAI 2017). Abból indultunk ki, hogy a történetek létrehozása és befogadása azon alapul, hogy a résztvevők hogyan képesek megkonstruálni a) a történetek szereplőinek fizikai és társas világát, amelyben az események és a történések nyomon követhetők; továbbá hogyan képesek megalkotni ehhez kapcsolódóan b) a történetek szereplőinek a mentális világát, amelyben a szereplők dinamikusan alakuló tudati beállítódásai követhetők nyomon. A 200 hozzászólást tartalmazó minta 216 történetelbeszélésének kvalitatív elemzésén alapuló vizsgálat azt az eredményt hozta, hogy a beégéstörténetek esetében – ahogy az a mentális feldolgozást implikáló elnevezés alapján várható is volt – a mentális világ szerveződése mutat műfajspecifikus vonásokat. A beégéstörténeteknek a mentális világ sajátos szerveződésén alapuló, az alapján kikövetkeztetett narratív sémája természetesen nem

azonos a műfajjal. A műfaj átfogó vizsgálata további kutatásokat igényel, itt csupán a műfaj egyik jellegadó aspektusáról esik szó.

A kvalitatív elemzések eredményeként a beégekéről szóló történetek általános narratív sémája a következőképpen volt vázolható:

- a) A központi szereplő (jellemzően az elbeszélő én) egy eseményt, amelynek aktív részese volt, úgy él meg, hogy abban ő neveltségessé vált más szereplők előtt

A 216 narratíva közül 13 olyat találtunk, amely egyértelműen megállapíthatóan nem volt a fenti séma megvalósulásaként értelmezhető. Ezek közül négy esetben maguk a történetmondók is reflektáltak arra, hogy nem beégésről szóló történetet osztottak meg (*inkább hülyeség, nem égés; Nem égés, inkább sztori; nem beégés; [az előzőhöz kapcsolódva] ilyet mi is csináltunk*). Annak ellenére, hogy a műfaji elvárásokra történő reflexiók nem jelentek meg nagy számban, és az ezzel kapcsolatos egyezkedés sem került előtérbe, az így megmaradt 203 narratívára is nagyfokú heterogenitás volt jellemző. Az elemzések azt mutatták, hogy a beégés megkonstruálása többféle specifikus narratív sémához igazodhat. Az alábbiakban csak a sémákat és megvalósulásaik tendenciákat jelző számarányait közlöm (a szemléltető példákhoz l. LACZKÓ–TÁTRAI 2017).

A beégéstörténetek nagyszámú megvalósulást (59-et a 216-ból) mutató, centrálisnak várt altípusa az úgynevezett „bénázás” volt, amelynek sémája a következő:

- b) A központi szereplőnek (aki jellemzően az elbeszélő én) nem sikerül az elvárásoknak megfelelően végrehajtania egy cselekvést, és ezzel neveltségessé válik mások és önmaga előtt.

Azonban nem a „bénázás”-ból volt a legtöbb, hanem az ún. „tévedésem vígjátéka”-ból (108 a 216-ból), amely nem közvetlenül egy – a szereplők fizikai és társas világban zajló – inadekvát cselekvést, hanem egy – a szereplők mentális világában zajló – tudati folyamatot, egy téves értelmezést helyezett a középpontba. A „tévedésem vígjátéka” sémája a következő:

- c) A központi szereplő (jellemzően az elbeszélő én) nem adekvátan interpretál egy adott szituációt, és az ebből következő cselekvése neveltségessé teszi őt mások előtt, amellyel ő maga is szembesül.

Viszonylag magas számban (21 megvalósulással) képviseltették még magukat az ún. „kvázi lebukások”, ahol a téves interpretáció szintén központi elem volt. A „kvázi-lebukás” sémája a következő:

- d) Más szereplő vagy szereplők interpretálnak nem adekvát módon egy szituációt, amiben a központi szereplő (jellemzően az elbeszélő én) neveltségessé tűnik föl.

A fentiekén kívül még három, magát csak néhány megvalósulással képviseltető séma volt elkülöníthető. A „valódi lebukás” (e) – 5 megvalósulással, a „gyerekszaj-történet” (f) – 7 megvalósulással, illetve az „átverés” (g) – csupán 2 megvalósulással:

- e) A központi szereplő úgy válik nevetségessé, hogy mások rajtakapják egy részükről negatívan értékelt cselekvésen.
- f) Egy gyerek – a felnőttek elvárásaitól eltérően értelmezve egy szituációt – olyan információt oszt meg másokkal, amely kellemetlen a szülője számára.
- g) Mások olyan szituációt idéznek elő, amelyben cselekedve a központi szereplő nevetségessé válik mások és önmaga előtt.

Az alacsony előfordulásokat azzal magyaráztuk, hogy ezeket az utóbb ismertett sémákat megvalósító történetek a beégésnek nem a prototipikus esetei. Ugyanis a lebukásról, az átverésről szóló történetek, ahogy a gyerekszaj-történetek is, értelmezhetők olyan módon is, hogy azok a beégés műfajával rokon – azzal szoros kapcsolatban álló, azzal átfedésben lévő – más társalgási narratív műfajok megvalósulásai. A beégéstörténetek narratív sémáira vonatkozó kutatás mindazonáltal csupán a további kutatások kvalitatív megalapozását, illetve hipotézisek felállítását célozta meg. Az azonban láthatóvá vált belőle, hogy nemcsak az olyan irodalmi narratív műfajok leírása jelent nagy kihívást a kutatók számára, mint a regényé, hanem az olyan társalgási narratív műfajok leírása is, mint a beégéstörténeté. Utóbbi esetben nem annyira a diszkurzív séma összetettsége, hanem sokkal inkább a műfaji elvárások kismértékű kodifikáltsága, és ehhez kapcsolódóan a rokon műfajoktól való nem egyértelmű megkülönböztethetőség jelenik meg jellegadó tulajdonságként. Ezzel összefüggésben az is megállapítható, hogy amíg a műfaji elvárások nagyobb mértékű kodifikáltságával jellemezhető irodalmi műfajok esetében egyértelműbben eldönthető, hogy mi működik alapszintű műfaji kategóriaként (vö. regény – pika-reszk regény – epika), addig a kisebb mértékű kodifikáltsággal rendelkező társalgási műfajok e tekintetben is nagyobb rugalmasságot mutatnak (vö. beégésről szóló történet – bénázásról szóló történet – vicces történet) (l. TÁTRAI 2008).

4. Összegzés. E rövid tanulmány nem problémákat kívánt megoldani a műfajiság pragmatikai vonatkozásait illetően. Csupán e tekintetben lényeginek tartható kérdéseket kívánt újrafogalmazni, és megválaszolásukhoz relevánsnak tűnő szempontokat adni a funkcionális kognitív pragmatika kiindulópontjából. Ennek érdekében leginkább annak bemutatására fókuszált, hogy a típus és megvalósulás dinamikus kölcsönviszonyának tételezése hogyan alkalmazható a műfajoknak mint diszkurzív kategóriáknak, illetve sémáknak a működésében. Legyen szó akár az irodalmi műfajokról, köztük a regényről, akár az internet közvetítette műfajokról, köztük a tematikus topikról, akár a társalgási műfajokról, köztük a beégéstörténetről.

Kulcsszók: szövegtípus, műfaj, beszédműfajok, diszkurzív kategóriák, diszkurzív sémák, funkcionális kognitív pragmatika.

Hivatkozott irodalom

- BAHTYIN, MIHAIL 1988. A beszéd műfajai. In: KANYÓ ZOLTÁN – SÍKLAKI ISTVÁN szerk., *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 246–280.
- BEZECZKY GÁBOR 2003. Az elbeszélésciklus poétikája. *Literatura* 29: 185–198.
- CROFT, WILLIAM 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: EVANS, VYVYAN – POURCEL, STEPHANIE eds., *New directions in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam. 395–420. <https://doi.org/10.1075/hcp.24.25cro>
- DOMONKOSI ÁGNES 2012. Önstillizáció. önstratégia, átértékelődő stílusminták. Egy személyes blog főbb stilisztikai sajátosságai. In: TÁTRAI – TOLCSVAI NAGY szerk. 2012: 191–222.
- GENETTE, GÉRARD 1996. Transztextualitás. *Helikon* 42: 82–90.
- HÁMORI ÁGNES 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni?” – Stílus, személyesség és egyezkedés az interneten folyó társalgásokban. In: TÁTRAI – TOLCSVAI NAGY szerk. 2012: 223–262.
- HERRING, SUSAN C. 2001. Computer-mediated Discourse. In: SCHIFFRIN, D. – D. TANNEN, D. – HAMILTON, H. E. eds., *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell, Oxford. 612–634. <https://doi.org/10.1002/9780470753460.ch32>
- KOCSÁNY PIROSKA 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegtípusok nyelvésze? *Filológiai Közöny* 35: 26–43.
- KOCSÁNY PIROSKA 2002. *Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus*. Nyelvtudományi Értekezések 151. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOCSÁNY PIROSKA 2006. A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 2006: 17–26.
- Kosztolányi Dezső 1936. *Esti Kornél*. Révai Kiadó, Budapest.
- LACZKÓ KRISZTINA – TÁTRAI SZILÁRD 2015a. A metapragmatikai tudatosság jelzései számítógép közvetítette társalgási narratívákban. *Beszédkutatás* 2015: 120–132.
- LACZKÓ KRISZTINA – TÁTRAI SZILÁRD 2015b. On the referential interpretation of computer-mediated narratives. *Esuka – Jeful: Eesti Ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri Journal Of Estonian And Finno-Ugric Linguistics* 6/2: 85–103. <https://doi.org/10.12697/jeful.2015.6.2.04>
- LACZKÓ KRISZTINA – TÁTRAI SZILÁRD 2017. „Minél nagyobb az égés, annál jobb a sztori!”. Egy narratív műfaj sajátosságainak pragmatikai megközelítése. *Magyar Nyelvőr* 141: 50–61.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of cognitive grammar* 1. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- SIMON GÁBOR 2014. *Egy kognitív poétikai rímelmélet megalapozása*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SIMON GÁBOR 2017. Áttekintés a műfajkutatás tendenciáiról és lehetőségeiről. Útban egy kognitív szemléletű műfajelmélet felé. *Magyar Nyelv* 113: 146–166. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.2.146>
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 2007. A regényszerűség meghaladása. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY – VERES ANDRÁS szerk., *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Gondolat Kiadó, Budapest. 230–244.

- TÁTRAI SZILÁRD 1997. Az elbeszélés határai. Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. *Magyar Nyelvőr* 121: 325–338.
- TÁTRAI SZILÁRD 2004. Műfaj és stílus. In: JENEI TERÉZ – PETHŐ JÓZSEF szerk., *Stílus és jelentés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 85–92.
- TÁTRAI SZILÁRD 2008. Narratív távolság, lírai közvetlenség. In: TÁTRAI – TOLCSVAI NAGY szerk. 2008: 49–55.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. Megjelenés előtt.
- TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2008. *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2012. *A stílus szociokulturális tényezői*. ELTE, Budapest.
- TAYLOR, JOHN R. 1995. *Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory*. Clarendon Press, London.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2006. A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 2006: 64–90.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2006. *Szöveg és típus*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Topik és szövegtípus. In: TÁTRAI – TOLCSVAI NAGY szerk. 2008: 41–48.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TOMASELLO, MICHAEL 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- VERSCHUEREN, JEF 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London etc.

Kornél Esti and embarrassment

Remarks on the pragmatic aspects of genres

This paper, in which *text type* and *genre* are taken to be essentially synonymous, endorses the perspective of functional cognitive pragmatics with respect to genre. It does not only wish to point out that considerations and notions of functional cognitive pragmatics can be successfully made use of in the study of text typology. Reflecting on BAKHTIN's (1988) conception of speech genres, it also wants to emphasise that *genre* might be an essential notion for pragmatic research, too. The paper interprets genres (text types) in terms of construal aiming at adaptively satisfying communicative needs, and based on the mutual relationship of schema/type and instantiation, as discursive categories on the one hand, and as discursive schemas, on the other. The adequacy of the interpretation is argued for with the help of two case studies: one concerns the genre-related specifics of *Kornél Esti* by Kosztolányi, while the other discusses those of narratives taken from the internet topic called *The story of my embarrassment*.

Keywords: text type, genre, speech genres, discursive categories, discursive schemas, functional cognitive pragmatics.

TÁTRAI SZILÁRD
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Jagelló Egyetem